

יכולת הקרובים לקבוע לבן משפחתם כיצד יתנהג

במאמרנו נתייחס לשאלה מתי בני המשפחה יכולים להתערב ברצון קרוב משפחתם ולהחליט עבורו מה לעשות או לא לעשות.

1. המקורות בש"ס למחאת בני המשפחה במעשי קרובם

א. מחאת קרובים בנזירות הבן

במשנה בנזיר (כח, ב) נאמר שהאב יכול להזיר את בנו, והבן נחשב לנזיר. אלא שאם הבן או בני המשפחה מוחים באב הוא מפסיק להיות נזיר. **בגמרא (כט, א) מובאת מחלוקת** בין רבי יוחנן לבין ריש לקיש האם מקור סמכות האב להזיר את בנו היא מכח 'הלכה למשה מסיני', או מכח דין 'חינוך' המוטל על האבא כלפי בנו.

הגמרא הקשתה לפי הטעם שסמכות האב להזיר את בנו היא מדין 'חינוך', מדוע כשהאב רוצה לחנך את בנו להיות נזיר יכולים הקרובים להתערב בחינוך הבן, ומחאתם נשמעת, ואכן נזירות הבן תתבטל?

הגמרא מיישבת ש: "כל חינוך דלא חשיב לא ניחא ליה", כלומר, באופן שהאב רוצה לחנך את הבן להיות נזיר, זה נחשב לבזיון של הבן, משום שהבן מתגלח בסוף הנזירות, וזה נראה מבוזה (תוספות), לכן יש לקרובים סמכות למחות באב ולומר לו שהם אינם מסכימים. אם אכן הקרובים ימחו מחאתם תחייב את האב, ויאסר על האב לחנך את הבן בצורה כזו המבזה את הבן, כתוצאה מזה הנזירות תתבטל.

כלומר, למשפחתו של האב, יש זכות למנוע מהאב לחנך את בנו בדרך שאינה מקובלת עליהם.

ב. מחאת קרובים במכירת האב את בתו לאמה

הגמרא בקידושין (יח, א) כתבה שאדם שמכר את בתו לאמה, ומשפחתו רוצה לפדות אותה משום שהיא טוענת שאין זה מכובד, אך האבא אינו מסכים שמשפחתו תפדה אותה, משום שהוא טוען שאין לו כסף לפרנס אותה כשהיא בביתו, ולכן הוא מעדיף שהיא תהיה שפחה בבתי אחרים, ותקבל מהם את המזונות. לא שומעים לאב, ובני המשפחה יכולים לפדות את הבת בניגוד לרצון האב לפי פירוש תוספות (שם ד"ה אמר אביו), לפי פירוש רש"י בני המשפחה יכולים להכריח את האב לשלם מכספו ולפדות אותה. **וכך נראה** שסבר גם הרמב"ם (עבדים ד, ב) ואמנם היו שהבינו שבית הדין כופים את הקרובים לפדות את הבת שנמכרה (במשנה למלך עבדים ד, ב ובחכם צבי שהובא לקמן דנים בהרחבה בשיטות השונות בפירוש הסוגיה).

כאן לפנינו דין נוסף שבו בני המשפחה יכולים להחליט כיצד לנהוג בילדים של האבא.

ג. מחאת קרובים במכירת קבר משפחתי

הגמרא (ב"ב ק ע"ב, ועוד) כתבה שאדם המוכר קברו או דרך קברו, באים בני משפחה וקוברים שם אותו בע"כ ונותנים דמי המכר ללוקח, דין זה נפסק גם ברמב"ם (מכירה כד, יז) ושולחן ערוך (ריז, ז) והטעם הכתוב בגמרא ובפוסקים הוא משום פגם משפחה, הרמב"ן (תורת האדם שער הסוף ענין הקבורה) מביא כמה הסברים מהו פגם המשפחה, האם הוא פגם של הנפטר או בושת לבני המשפחה. אולם מדברי הראב"ן (ב"ק צב ע"ב) שכתב:

"ותנן נמי [ב"ב ק' ב] המוכר קברו באין בני משפחה וקוברין אותו בעל כורחו של לוקח משום פגם משפחה אלמא אין מכירה בדבר שהוא פגם למשפחתו. וה"ה שאינו יכול לא למכור ולא ליתן מקום אבותיו בבית הכנסת שזה נמי פגם משפחה הוא ואין מכירתו מכירה ולא מתנתו מתנה"

עולה שמדובר על פגם לבני המשפחה, ולא לנפטר עצמו שיקבר בקבר שאינו של אבותיו. ומוכח שבני המשפחה יכולים לבטל מכירה מכח פגם שלהם (והב"ח יור"ד שסו, א פירש כך גם בדברי הרמב"ן עצמו). מדברי הראב"ן ניתן אמנם להבין שהמכירה בטילה מעיקרה, אולם באור זרוע כתב (חלק ג פסקי בבא בתרא סימן קצט) ש"אף על פי שקרובים מכר ברצון ונתקיים המקח אפילו הכי בני משפחה מבטלין המקח" כלומר, שיש כח לקרובים לבטל את המכירה אפילו שהיא היתה קיימת. (וכ"כ בשו"ת עבודת הגרשוני סימן מט)

כמו כן מדברי הראב"ן עולה שדין זה נכון לכל דבר שהוא פגם למשפחתו ולא רק למקרה של קבר, וכן משמע מדברי הלבוש (חושן משפט קעה, יג) ומשו"ת עבודת הגרשוני (שם). כך גם עולה מדברי הגמרא בב"ק צג (ע"א) שמסבירה שאדם אינו יכול למחול למישהו ולהרשות לו לעשות אותו בעל מום, משום שיש בזה פגם משפחה.

ד. הודאת אדם שפיתה נערה אינה מתקבלת

דין נוסף נמצא במסכת כתובות (מא, א) שם הגמרא הביאה את דעת רבי שמעון הקובע שאדם שהודה בפני בית הדין שפיתה נערה, אינו נאמן, זאת משום שאף אדם אינו נאמן לגרום חובה לנערה ולגרום לה לבושה אף שעל ידי זה הוא מתחייב לה בכסף. הגמרא מציינת שגם אם אבי הנערה אומר שהוא מסכים לקבל את הודאתו, ורוצה לקבל כסף מהמודה, הוא לא יכול לגרום לנערה לפגם, זאת משום שבני המשפחה האחרים טוענים שייגרם להם בושת מכך.

שוב רואים שאדם אינו יכול לגרום בושת לבנו, כאשר זה בא על חשבון אנשים אחרים שדואגים לבושת שלהם, או לבושת שלה. אם כי שם ניתן לבאר שהמעשה מוציא שם רע על המשפחה, ולכן המשפחה מתנגדת להודאה, ולא אכפת להם מעשית מהתייחסות האב ביחס לבתו. מכל המקורות הללו נראה שיש לקרובים אפשרות למנוע אדם מלבצע פעולה ממונית או אפילו איסורית אם פעולה זו אינה נראית להם, מהיכן נובע כח זה?

2. גדר כח הקרובים להחליט לבן משפחתם

א. כח אדם לקבוע לקרובו שלא יעשה דבר שגורם לקרוב לבושת

בגמרא בבבא קמא (פד, א) הובא סיפור על חמור שאכל יד של ילד, ורב פפא בר שמואל רצה לשום את נזק הילד לפי החשבון כמה היה נמכר אם היה עבד, האבא התנגד לקבל כסף בצורה כזו, משום שהדבר מבזה אותו שישומו את הבן שלו כעבד, ורב פפא בר שמואל אמר לו שאם הוא מסכים לקבל על עצמו את הסכום ולפצות את הילד כשהוא יגדל, יש לו זכות שלא להסכים לשומא המבזה הזו. ניתן היה להבין שזכות כזו נתונה רק לאב, מדין חינוך.

אמנם האור זרוע (ג, קכד) למד שדין זה נכון לגבי כל הקרובים, ולכן כתב שאדם הרוצה להתעסק בעסק שעלול לבזות את קרוביו, לקרוביו יש זכות למחות בעדו מלעשות כן, ובלבד שהם ישלמו לו על ההפסד שנגרם לו בגלל רצונם שלא להתבזות. מדין זה עולה כי לקרוב יש זכות לקבוע לקרובו במה הוא יעסוק, אם העיסוק פוגע בו.

כמובן נשאלת השאלה, עד היכן הם הדברים, ואם כן אין לדבר סוף, הרי כל קרוב יחליט לבן משפחתו ויאמר לו שהעיסוק בדבר הזה אינו מכבד אותו, מסיבות כאלו ואחרות, ולא מצאנו ידינו ורגלינו שהרי כל אדם ינסה לקבוע לקרובו במה לעסוק, ואף אם הוא משלם לו את הכסף, האם אין יכול הקרוב לקבוע לעצמו?

ב. באיזה מקרה הדבר נחשב לבזיון?

החכם צבי (ליקוטי תשובות סימן קיב, מופיע בשאלת יעבץ חלק א סימנים א - ג) עסק במקרה שבו אשה רצתה להשתמד ואחיה שילם לה כסף על מנת שלא תעשה כן, הוא רצה לתבוע מהקרובים

האחרים סכום כסף שהוא שילם, וטענתו היתה שהוא מנע אותם מבושת ועזר להם להמנע משידוכים בעייתיים שהיו נגרמים להם אילו קרובתם היתה משתמדת. **החכם צבי** הביא את דברי האור זרוע **והקשה על דבריו, שלכאורה מהגמרא בב"ק משמע להיפך** שהרי בגמרא מדובר כשהשומא שרוצים לשום את הבן גורמת לבזיון לבן, ובכל זאת אם האבא היה רוצה בשומא הוא היה יכול לעשות דבר שיגרום לבזיון הבן, על מנת שישתכר וירוויח כסף, אלא שבגמרא האבא לא רצה, ומכל מקום אם האב היה רוצה היה עושה הבן דבר שמבזה את הקרובים? ולכאורה זה נגד מה שכתב האור זרוע לעיל שצריך לבדוק גם עם הקרובים, ולאבא אין זכות לעשות לילדיו דברים מבוזים אם הקרובים אינם מסכימים?

הוא תירץ שיש להבדיל בין מעשה שהוא בזיון אמיתי שרוב האנשים אינם מסכימים לעשות לבניהם, לבין בזיון שרק הורים 'אניני טעם' אינם מסכימים לעשות. אם אכן אם לשום כעבד היה בזיון אובייקטיבי לא היה יכול האבא לעשות זאת, משום שזה גורם לבזיון גם לקרובים. ורק משום שהבזיון הוא תלוי בהרגשת האדם, ורק האב, בהיותו 'אנין טעם' הרגיש זאת, לכן לא יכולים הקרובים להתערב בדבריו, והדבר נתון לבחירתו אם לעשות את השומא הזו, או לשלם כסף לבנו ולוותר עליה.

כך גם לדעתו לא רק שבני המשפחה יכולים למחות באב לאחר המכירה ולפדות את הבת בעל כרחו, אלא שהם יכולים להכריח אותו שלא למכור את בתו, אלא שהם חייבים לשלם לו את כל הכסף שהוא היה יכול להרוויח מהמכירה הזו, דין זה הוא לומד מדברי האור זרוע, שקרובים יכולים למחות בקרובם שלא יעבוד בעבודה בזויה ובלבד שישלמו לו.

מדבריו עולה שיש להבדיל בין מקום שבו הקרובים רוצים לגרום לקרובם שלא לעשות משהו שרוב בני האדם לא היו מסכימים, אז הקרובים יכולים למנוע את קרובם מלעשות, אבל אם זה דבר שאנשים מסכימים, אז יכולים הקרובים למנוע את קרובם בתנאי שהם משלמים לו כסף על כך.

ג. הדין כשהקרובים לא מחו

החכם צבי הוסיף שאין לומר שרק אם הקרובים מוחים בפועל מחייבים את האב להמנע מלעשות את הדברים המבוזים הנ"ל, אלא גם אם הקרובים לא מוחים יתכן שיש צער לאלו שמתו, או לאחרים שאינם כאן, וכמו שנכתב בגמרא בכתובות (מא ע"א) ש"אי אפשר דליכא חד במדינת הים דלא ניחא ליה" ולכן תמיד יהיה בזיון למישהו מהמשפחה שחי או שמת (וכמובן לא ניתן לשאול אותו אם הוא מסכים) לכן מוטל על בית הדין למחות באב כשעושה מעשים שאינם ראויים. דין זה כמובן שייך בכל מקרה שאדם עושה משהו מבוזה. **הדברי מלכיאל (א, צו, ג) תולה שאלה זו** במחלוקת התנאים במסכת כתובות האם אומרים שלא ניתן למחול משום שאולי יש אחד מבני משפחה או שלא אומרים סברה זו, לדעת ר"ש אומרים אולי יש אחד ממדינת הים, ולא מועיל שכל הקרובים שלפנינו מסכימים, ואילו לדעת רבנן, לא אומרים זאת, ואם כל הקרובים שלפנינו מסכימים הרי שניתן לעשות דבר זה, ואין כאן מחאת קרובים. **לעומתו השאילת יעבץ (א, ג) כתב שיש להבדיל** בין רמות הבזיון שיש לקרובים, בזיון של אדם שמכר עצמו לעבד ושפחה, זה גם קרובים שאינם לפנינו ואילו בזיון של אדם שמכר קברו זה רק אם הקרובים הנמצאים לפנינו מוחים.

ד. קרובים שלא מחו האם ניתן להכריחם למחות?

בדין זה נחלקו היעב"ץ והמהר"ם גלוגה (חכם צבי שם ושאילת יעב"ץ חלק א סימנים א-ג) במקרה שבו דיברו והוזכר לעיל, שנשאלו לגבי אדם שהוציא כסף על מנת שקרובתו לא תשתמד ורצה לתבוע זאת מקרובים אחרים, היעב"ץ טען שאם הקרוב לא מחה ולא אכפת לו מבזיון הקרוב, וודאי שלא ניתן להכריח אותו להוציא כסף על מנת שלא ייגרם לו בושת, שהרי לטענתו כלל לא נגרם לו בושת,

אמנם, לדעת המהר"ם גלוגה דין זה נכון אך ורק אם אין אף אחד מהקרובים שמוחה, אבל אם אחד הקרובים מוחה, הוא יכול לכפות את שאר קרוביו לשלם כסף על מנת שלא יהיה בזיון למשפחה. דין זה הוא חידוש גדול יותר, כי בוודאי אם מקור כוחם של הקרובים הוא תקנת חכמים, הרי שניתן לומר אי אפשרי בתקנה זו שנתקנה לטובתם, וממילא מה מחייב את הקרובים לשלם לקרובם כסף על מנת שהוא ידאג שלא ייגרם לו פגם? מכל מקום נראה שהמהר"ם גלוגה הבין שגם אם אחד מבני המשפחה לא ניחא לו הרי שלכל בני המשפחה יש פגם, וזהו דבר שצריך הבנה. נראה שהבנתו היא שאם יש פגם לאדם מבני המשפחה, הרי כמו שהאדם שיוצר את הפגם צריך למנוע את הפגם מקרובו, כך כל הקרובים האחרים צריכים גם הם למנוע את הפגם מקרובם, ואף לשלם כסף על כך. בהמשך כתב היעבי"ץ שאם הוציאו כסף כבר הרי שניתן לומר שכיון שהוציאו גם עבורו והוא נהנה מזה שאין לו פגם משפחה הרי שהוא צריך לשלם, מדין נהנה, ולא שניתן לכפות על מחאת הקרובים.

3. משמעות הקירבה לעניין מחאה בקרוב

א. מקור כוחם של הקרובים

לדברי הרב ענגיל שיובא לקמן, כח הקרובים בעניין נזיר הוא רק גילוי מילתא לכך שהחינוך שהאב מחנך את בנו אינו ראוי, לפי זה נראה שאין כח עקרוני לקרובים בעניין חינוך הבנים, אלא רק גילוי מילתא, נראה לומר שגם גילוי מילתא תלוי באופי של כל משפחה ומשפחה ועיר ועיר. ולכן צריך שבני המשפחה ימחו, על מנת לדעת אם הדבר שנעשה מתאים לאופי המשפחה.

כמו כן נראה שלשיטת חכמים שהקרובים שנמצאים כאן יכולים למחות, הרי שהם באמת ניזוקים ממעשה קרובם, וכפי שכתב החכם צבי יהיה להם בעיות בשידוכים וכדומה, והרי שהם זכאים למנוע מעצמם נזק על ידי מעשה קרובם, ואמנם יש כאן חידוש גדול בכך שאדם פועל בשלו, ועדיין הקרוב יכול למנוע אותו, אבל מקור הכח שלהם הוא מצד הנזק שהם ניזוקים.

אף על פי כן נראה מכמה מקורות שכח זה הוא תקנת חכמים, כך כתבו רשב"ם (ב"ב ק ע"ב) ור"י קרקושא לגבי המוכר קברו שחכמים תיקנו משום פגם משפחה. לגבי נזיר דבר זה קשה יותר וכפי שכתבנו משום שמדובר באיסורים דאורייתא קשה כיצד יש לקרובים כח למחות? אלא שיתכן לומר כפי שכתב ר' פנחס שהנודרת על דעת בעלה נודרת, שגם כאן כיון שתיקנו חכמים שהוא יכול למחות, הרי שהמזיר את בנו מזיר אותו על דעת שהקרובים יוכלו למחות, ולכן יש לקרובים כח למחות.

ב. מה רמת הקירבה לעניין זה?

בכל המקורות שהבאנו לא נכתב מאיזו קירבה ניתן למחות, או שיש להתחשב בדעתו, בגמרא בניזיר נאמר "מיחוהו קרוביו", ובמקומות אחרים נאמר "אחד מבני משפחה".

ה'קרן אורה' (נזיר דף כח עמוד ב ד, ד"ה ואין האשה) הביא שבירושלמי בניזיר הסתפקו "קרוב מהו שימחה", ופירש קרבן העדה: "קרוב מהו שימחה - כלומר איזהו קרוב שימחה מי בעיני פסולי עדות, כדתנן סנהדרין פ"ג: ואלו הן הקרובין, או דלמא כל קרוביו בכלל עד למעלה ועד למטה", הקרן אורה מבין שלפי דבריו גם בשדה אחוזה מדובר על קרובים פסולי עדות דווקא. והקשה על זה: "כדאמרין בעלמא ואם אין לאיש גואל, וכי יש לך אדם שאין לו גואלים. ולפי דברינו מאי קמתמה וכי יש לך אדם כו'? אלא הדבר פשוט דקרובים היינו בני המשפחה עד כמה דורות. והא דמיבעי לן התם בירושלמי קרוב מהו שימחה ע"ש מה שפי" בזה. ולי נראה לפרש דמיבעי ליה קרוב אחד מהו שימחה דבמתניתין תנן או שמיחוהו קרובים ויש לומר דצריך שימחו בזה כמה קרובים אבל לא קרוב אחד. או דלמא לאו דוקא קרובים אלא אפילו קרוב אחד נמי יכול למחות..."

כלומר, לדעת הקרן אורה מדובר אך ורק בקרוב שפסול לעדות, ואילו הקרבן העדה מסתפק בזה, יש להקשות על דבריו מגמרא בכתובות, שם וודאי מדובר על מקרה שבו יש אחד במדינת הים, אם

מדובר על פסולי עדות, ניתן לדעת שאין אף אחד מהם במדינת הים, ורק אם מדובר בכל קרוב שיש לו קירבה הרי שיש לחשוש אולי יש אחד במדינת הים שמתנגד לעניין. אלא שלפי הידברי מלכיאל שהובאו לעיל, ניתן להסביר שזה רק לשיטת ר"ש אבל לשיטת רבנן אמנם קרובים יכולים למחות בפגם משפחה, אבל זה אך ורק בקרובים שלפנינו ומוחים, ולא קרובים שבמדינת הים.

4. חילוק בין איסור לבין ממון לפי דברי ה'בית האוצר'

הרב יוסף ענגיל (בית האוצר מערכה א-ב עמוד 2) כתב שאת דין מחאת הקרובים באב שמדיר את בנו בנזיר אינה מדין מחאת קרובים אלא מדין אחר, הוא הביא מתוספות בקידושין (ה ע"א ד"ה שכן ישנן) שכשהאבא מקדש את בתו קטנה זה לא נחשב בעל כרחו משום ש"כיון דאב במקום בתו קאי אין זה חשוב בע"כ כיון שהוא מדעתו של אב", לדעתו חינוך האב את ילדיו הוא מדין שליחות של הבן, שהבן אינו יכול בעצמו, ואין לו דעת מה הוא רוצה, והאב פועל מדין שליחות של בנו, ולכן אם הקרובים אומרים לאב שהחינוך הוא לא חשיב ו'לא ניחא ליה' לקרובים, הרי שזה גילוי מילתא שחינוך כזה אינו חינוך שנעשה בשליחות הבן. ומדבריו עולה שאין כלל סמכות לאב לחנך את בנו באופנים שמן הסתם הבן לא ירצה אותם, ואינם מצווה.

דבריו מסבירים את הגמרא בנזיר אך לא מסבירים את המקורות האחרים שהבאנו בפרק א' שמהם עולה שהקרובים יכולים למחות באדם שעושה דבר המבוזה לבני המשפחה, פרט למקור העוסק במכירת הבת, שניתן לפרשו באופן דומה לדברי הרב ענגיל.

יש להסביר לפי דבריו שבדברים ממוניים יש כח לקרובים למחות בקרובם משום פגם משפחה, כשהם משלמים לו את ההפסד שנגרם לו, אלא שבדברים איסוריים לא מצינו שיש לקרובים כח למחות, ולכן כשהאב מדיר את בנו בנזיר, אין להבין שהקרובים יכולים למחות, מדין בזיון רגיל, שכן זה מצינו רק בדיני ממונות, ולכן יש להסבירו על ידי דין זה שחינוך עצמו הוא רק לטובת ובשליחות הבן.

יש לשאול על דברי הרב ענגיל שהם אינם עולים בקנה אחד עם דברי התוספות בנזיר (כח ע"ב ד"ה ואין האשה) הכותב שקרובי הילד יכולים למחות רק בזמן הראשון שהם שומעים ולא לאחר זמן, אם כדבריו שדברי הקרובים הם גילוי מילתא בלבד על כך שהאב אינו מחנך את בנו כדין, הרי שלכאורה גם אם מחה האב לאחר זמן צריך להיות הדין שהנזירות בטילה?

אלא שיש לומר שביטול החינוך של האב נעשה רק כאשר ברור לקרובים שהדבר אינו מתאים למשפחתם ולילד דבר זה נכון רק אם המחאה נעשית באופן מיידי, אבל אם המחאה נעשית רק לאחר מחשבה הרי שהיא לא חד משמעית, ולכן הנזירות לא מתבטלת וכפי שכתבנו בהערה¹.

סיכום קצר: סקרנו את המקורות והדעות השונות בעניין מחאת קרובים במעשה של קרובם, על מנת למנוע מהם בזיון, ראינו שיש לקרובים כח למחות בקרובם על מנת שלא לגרום להם פגם, ודין זה תלוי בחומרת הפגם, ובקירבה ומחאה.

¹ ניתן לדמות דין זה לדין "יכיר" שכתב רשב"ם בבבא בתרא (קכז ע"ב ד"ה וחזר ואמר) שאין אפשרות שהאבא יחזור בו תוך כדי דיבור וישנה את זיהויו את בנו, הסיבה לכך היא שכיון שנאמנותו המיוחדת של האב נובעת מכך שיש לו הכרות מעמיקה עם בנו, לכן נתנו חכמים לאב נאמנות מיוחדת, אבל אם האב אומר משהו אחד ולאחר מכן חוזר בו ואומר משהו אחר הרי גם אם הוא שינה את דיבורו הרי שדבר זה אינו נובע מהכרות מעמיקה, ולכן ממילא הוא אינו נאמן בדבריו השניים ממה נפשך, כך גם במקרה דנן אם הקרובים לא מוחים מיד, הרי שזה מראה שהמחאה אינה ברורה כל כך, ולכן היא לא מבטלת את הנזירות (ועיין בטור חו"מ רעט שחלק על רשב"ם, ובאור שמח נחלות ד, אך לדברינו ניחא, ונראה שיש להוכיח כן מהגמרא קידושין עד ע"א שכתבה ששלושה נאמנים על הבן - חיה אביו ואמו, וכשם שנאמנות החיה היא בגלל שהיא מדייקת, כך נאמנות האבא).